

BEHOVET AV MINNAS

- Människor vill minnas. Att komma ihåg är ett mänskligt behov. Det är en rent fysisk nödvändighet, som att känna sig trygg. Och mätt. Människor som inte har några minnen är sjuka.

Hanna Krall är född 1937 i Warszawa. Reporter sedan 1957. De senaste åren har hon varit sysselsatt med att upptäcka och beskriva spåren efter den judiska värld som fanns i Polen före kriget. Fast Krzysztof Kieslowski, regissören bakom filmer som *Dekalogen* och *Veronicas dubbelliv* - han var hennes nära vän som hon ständigt diskuterade med - tyckte inte att hon skulle skriva om judar. Det är bara tragiskt, sade han. Ingen blir överraskad. Alla vet att det kommer att vara tragiskt.

Kieslowski ändrade sig.

- Jag vet att du måste skriva om det här.

Hon är numera översatt till fjorton språk. Bäst säljer hon i Tyskland; inkomsterna därifrån möjliggör hennes fortsatta undersökningsarbete: resorna, telefonsamtalen till Jerusalem, New York, Rio de Janeiro... Hon möter en allt större publik runt om i Europa.

- I Tyskland frågar de om Gud fanns i Auschwitz. I Polen vet vi att Gud var i Auschwitz.

- Har din syn på andra världskriget förändrats?

- Jag tänker inte på andra världskriget. Jag tänker på alla dessa människor som dödades.

Hon tänker på den vackra Pola Machczyńska som gömde 25 judar i sin källare. 24 av dem upptäcktes, dödades; hon själv lyckades fly med sina två söner till byn varifrån hennes far kom. Där dödades hon.

Hanna Krall berättade historien i en av sina tidigare böcker, som en episod i en historia som kastar sig mellan 1800-tal och 1900-tal, mellan en rabbin som grälar med sin Gud, andra världskrigets första dagar, de gömda judarna och dagens Polen med teveantenner på taken och inga minnen av vad som hänt.

Så en dag i Iowa, USA, hittade hon Christopher Brownings bok *Helt vanliga män*, som handlar om reservpolisbataljon 101, en grupp överåriga tjänstemän, de flesta från Hamburg, som frivilligt låter sig enrulleras i massakern av judar i Polen. I boken hittade hon Pola Machczynska, och den polisman som dödade henne. Före sin död, berättar Browning, hade hon fått välja: sig själv eller sina barn. Hon valde sig själv. Hanna Krall reste till byn. Där fick hon veta att den polisman som dödat henne också älskade henne. Han hade hjälpt henne. Först med sitt tredje skott hade han lyckats döda henne.

- Den officiella historieskrivningen säger att tyskar dödade judar. Jag vet att en tysk polisman älskade Pola, och dödade henne.

En historia som uppfunnen vore kitsch. Bara sann går den att berätta.

- Ingen annanstans i världen finns sådana historier!

Svart är hennes färg, men hon har tre oknäppta knappar längst ner på den långa kjolen. Mycket silver på fingrarna. Vackra naglar, diskret makeup. Håret är svart; ögonen svarta, stora, vemodiga. Det är det första man ser hos henne. När dottern ringer från Kanada fylls hela lägenheten av hennes glada skrattsalvor.

Hanna Krall har upptäckt en försvunnen värld, och skriver om den för oss. Hon talar om var man gjorde de bästa judiska skorna, herrkläderna, bomullstygera, hon berättar om de varma kringlorna som Sura Koza gick omkring med i Wegrów, om Mosze Blanks gröna lådor som var fulla med glass, om vattnet som man bar i hinkar med ett ok, om vattenposten som var röd, om huset som stod där gläntan nu ligger. Hon berättar om slaktarna, murarna, rabbinerna, lärarna, skådespelarna, skoputsarna som nu är borta. Ingen vet var de ligger begravda. Det finns inga farmödrar, inga mormödrar mer.

Det fanns teatersällskap, religiösa föreningar, fotbollslag, politiska partier... I Kutnos judiska församling behandlades budgeten för nästkommande år tisdagen den 29 augusti 1939. Debatten var stormig: "de ortodoxa beklagade sig över att det gavs alldeles för lite till religiösa ändamål, socialisterna skrek att religionen redan fick för mycket och att det fanns för lite för de arbetande massornas behov, sionisterna gav hals mot socialisterna och stödde ordföranden Szyja Falts - man tvingades flytta

diskussionen till nästa möte". Det fastställdes till fredagen den 1 september. Budgeten för den judiska församlingen i staden Kutno är ännu inte fastställd. Hon berättar om farmor Mina som hade värkande ben, började halta, till sist inte kunde gå alls. Farfar köpte en fåtölj, satte henne i den. Fåtöljen hade högt ryggstöd, ett bekvämt fotstöd, klädd i mörkgrön sammet med något ljusare ränder. Därifrån styrde hon hushållet. Farfar drabbades av hosta, som ingen läkare kunde bota. Sedan kom kriget. En polsk vän byggde ett gömställe åt dem. Det var så stort att till och med den gröna fåtöljen fick plats. Farfar och farmor bjöd in sina judiska vänner. Till sist bodde femton personer i gömstället. Den polske vännen kom med mat. Men farfar ville inte sluta hosta så de andra ströp honom.

Och en märklig sak hände.

Farmor återfick styrkan i benen.

Hon reste sig ur fåtöljen.

Hon slöt farfars ögon.

Hon gick ut från gömstället.

Hon knackade på hos den polske vännen. – Ni måste fly, sa hon. – Strax kommer tyskarna hit.

På gatan stoppade hon en hästvagn och lät sig köras till polisen.

Tyskarna sköt alla judarna.

De sköt farmor också, men sist. De förklarade för henne att det var som belöning.

Tack vare det fick hon se när farfars mördare dog.

Alla flickor som går in och ut ur hennes berättelser; dessa flickor som lämnas kvar i byn, på trottoaren, trappan, kastas i vattnet, kastas ut från tåget på väg till lägret, får stiga av skrandan därför att en okänd kvinna plötsligt uppenbarar sig, ber att få ta hennes plats och skrandan är på väg till Umschlagsplatz varifrån transporterna till lägren gick. ("– Hur såg kvinnan ut? frågade man alltid Linas mor när hon berättade om skrandan, och hon berättade om den hela sitt liv.") Alla dessa flickor som räddas till livet, men aldrig får veta vad de hette som barn, varifrån deras fäder kom, hur deras mödrar ser ut.

Hanna Krall säger att hon skriver för att människor ska minnas dem. För att de ska veta att den vackra Pola Machczynska levde och existerade. För att de ska veta att

farmor Mina reste sig upp från sin fåtölj och gick till polisen. Det är viktigt att veta hur goda och onda människor kan vara. Man ska inte tro alltför gott om sig själv.

Hon säger:

- Dessa tyska officerare var också människor.

Ingen vet sanningen om sig själv.

På så sätt handlar hennes böcker också om läsaren.

Men hon säger sig inte försöka besvara frågan varför.

- Kanske folk behöver allvarliga frågor, inte svar. Jag försöker berätta så sant som möjligt, men frågan varför vilar hela tiden över berättelserna.

- Och vissa frågor har inga svar.

Finns det då sådant Hanna Krall inte har kunnat skriva om?

- Nej. Till sist skriver jag. Men ibland är det svårt. Det tar tid. Två, tre gånger har jag gråtit när jag skrivit.

Ibland skyndar hon sig att skriva.

Framför gropen stod nakna människor: män, kvinnor, åldringar och barn.

De stod i rad, den ena efter den andra, som man står i alla vanliga köer, efter mjölk och bröd. Köen var omkring sexhundra meter lång.

Vid gropens kant, med benen i gropen, satt en SS-man. I handen hade han ett maskingevär. Han gav tecken och köen rörde sig framåt.

Människor gick ner i gropen på trappsteg som hade grävts ur i jorden.

De la sig bredvid varandra, med ansiktena nedåt. SS-mannen sköt. Efter en stund gav han tecken igen, köen rörde sig framåt. Människorna gick ner i gropen och la sig på kropparna, som redan låg där. Man hörde en serie och SS-mannen gav tecken igen. Köen rörde sig...

Det var en varm dag, en av dessa varma höstdagar som kan förekomma i oktober.

Det var så hemskt att skriva att hon snabbt fick det överstökad. Sedan måste hon tillbaka. Hon skrev om, och skrev om.

- Jag försökte hitta den rätta rytmen för dessa människor som gick mot graven. Den rätta formen för deras död. Det är hemskt, det var hemskt när jag plötsligt tänkte på vad jag satt och gjorde.

Hon ringde en god vän, och fick, som hon säger absolution. Hon måste ju hitta den rätta formen för att bli läst.

Och hon själv? Är hon sakta på väg mot att skriva sin egen historia?

På en av bokhyllorna i vardagsrummet står ett inramat svartvitt fotografi av en kvinna, en mörkblond vacker kvinna.

- Det är min mor. Hon ser inte ut som jag?

- Nej.

- Nej, jag påminner mer om min... far.

Den 5 maj varje år tänder hon ett ljus för honom. Det skriver hon som hastigast i ett av sina reportage. Han blev mördad den 5 maj 1942 i koncentrationslägret Majdanek.

Mer skriver hon inte. Mer vill hon inte säga.

Mer tänker hon inte skriva.

- Min barndom var så dyster.

- Det är väl också de andras?

- För de andra hittar jag en form. För min egen dysterhet hittar jag ingen form.

Men det finns en flicka som skymtar fram i hennes berättelser, "en flicka som jag kände ganska bra". Det är antagligen samma flicka som Kieslowski berättar om i *Dekalogen 8*. (Hanna Krall arbetade med filmerna.) Det är en judisk flicka med svarta ögon och svart hår, insmört i vätesuperoxid för att få det blont. Hennes mor var blond. Hon hade ett förstklassigt utseende och utmärkta papper. En polisman tog henne och hennes dotter till polisstationen, bad modern att läsa Angelusbönen som varje god katolik ska kunna. Hon kunde inte.

- Du då? log polisen mot flickan. Ska du läsa Angelus för oss.

Naturligtvis gjorde hon det. Hon var ju en klok flicka med sorgsna ögon.

Vad skulle polismannen ta sig till med dem? Den ena såg ut som en judinna men kunde be, den andre såg inte ut som en judinna men kunde inte be?

- Är det du som är flickan?

- Jag kände henne ganska väl.

Hon skriver:

Flickan kunde göra två saker felfritt: hon kände igen en anständig människa och kunde konsten att krydda borsjtj.

- Det är den bästa mening jag skrivit, säger Hanna Krall.

ANDERS SUNDELIN

Ur *Reportage. Att få fakta att dansa* (2008)